

A szervezett ellenzék helyzete Lengyelországban.

A szovjet birodalom országai közül Lengyelország az egyetlen, amellyel kapcsolatban szervezett ellenzékéről lehet beszélni. Pontosabban: ellenzéki mozgalmakról — többszámban — tekintve, hogy e mozgolódások jellege politikailag nyitott, s a csoportok világnézeti rokonság szerint szerveződnek. Az a puszta körülmény is, hogy a kezdeményezések sokirányúak és gyakran egymástól függetlenül indulnak, maga után vonja, hogy a lengyel ellenzéki mozgáson belül több irányzat van. A többszínűség egyébként a Szovjetunió belüli — a lengyelnél szórványosabb — szellemi ellenállást is jellemzi. Ami a lengyelországi helyzetben oly egyedülálló, az az ellenzéki mozgalmak többé-kevésbé *nyílt* jelentkezése, *szívóssága* — idestova több mint három éves múltra tekinthetnek vissza — valamint az a körülmény, hogy a kormányzat *bizonyos fokig tudomásul vette* létezésüket, s valamiféle átmeneti magatartásra rendezkedett be az üldözés és a tűrés között.

Az új lengyel belső ellenállás előtörténetét az a tiltakozó mozgalom képezi, amely 1975 telén az új lengyel alkotmánytervezet szövegezése körül alakult ki. Lényegében arról volt szó, hogy belekerül-e az alkotmányba a Szovjetunió legfőbb hűbérúri szerepére — vagy ahogy ezt mostanában a kínaiak nevezik: « hegemoniájára » — valamint a párturalomra való rituális utalás. A bántó szövegezés ellen a függetlenül gondolkodó lengyel értelmiségiek közjogi érveket hoztak fel, s nemzetük politikai tradícióira hivatkoztak. Bizonyára egy pillanatig sem képzelték,

hogy tiltakozásuk változtathat a fennálló tényhelyzeten. De önbecsülésüket zavarta az alkotmánytervezet néhány különlegesen szolgálai — szovjet stílusú — fogalmazása. Több petíció forgott közkézen, s azokat sokszázan írták alá: csupa első vonalbeli szellemi ember, kiknek helyzetét nem csekély mértékben erősítette, hogy a római katolikus püspöki hierarchia is ugyanebben az értelemben foglalt állást. Végül is a kormány csekély szövegezési engedményre kényszerült. A kommunista rendszerben szokásos utólagos számonkérés — az a bizonyos jól bevált, személyek szerint adagolt megtorlás — ezúttal elmaradt.

A szervezett ellenzéki mozgalom voltaképpen elindulása azonban egy másik eseményhez, az 1976 nyarán kirobbant szociális krízishez fűződik. Mint ismeretes, a lengyel kormány, mely már évek óta nem tudott kilábolni terv-egyensúly-vesztéséből és államháztartási nehézségeiből, 1976 nyarán az élelmiszer-, elsősorban a hús-árak látványos emelésére határozta el magát, aminek következtében újra munkáslázadás tört ki az országban. A kormányintézkedések ellen tüntető munkások megfélemezése a megszokott brutális eszközökkel történt, csak valamivel bizonytalanabban, mint korábban — 1970-től eltérően ezúttal haláleset nem fordult elő — s ami különösen meglepő volt: a kormány 24 óra leforgása alatt visszavonta az áremelési határozatok nagyobb részét. Akármilyen volt is a háttere, a visszakozás közvetett elismerése volt az intézkedések vitatható jellegének. Ez azután lehetővé tette, hogy az ellenzéki értelmiségiek egy csoportja — az agg Lipinski morális elnöksége alatt, a Jacek Kuron és Adam Michnik körül szerveződő újfajta baloldal — nyíltan színrelépjen az üldözött munkások védelmében. 1976 szeptemberében megalakult Varsóban a Munkásvédelmi Bizottság (K.O.R.) azzal a céllal, hogy a bíróság elé állított, illetve a törvényes eljárás mellőzésével meghurcolt, elbocsátott, bántalmazott munkásoknak jogsegélyt nyújtson, vagy legalábbis helyzetüket a nyilvánosság tudomására hozza.

A K.O.R. megalakulása két újdonságot tartalmazott. Első ízben fordult elő évtizedek óta, hogy szervezet alakult az engedélyezett kereteken kívül és minden párt-

engedélytől *függetlenül*. Ezenfelül az új szervezet *nyílt sisakkal* lépett fel, minden tagja megnevezte magát, összhangban a társaság politikai gondolkodóinak azzal a felismerésével, hogy a szovjet típusú rendőrállam ellen nem lehet « konspiratív » fellépni; hogy csak a nyílt kiállítás nyújt némi védelmet.¹

A Munkásvédelmi Bizottság tevékenységére kedvezően hatott, hogy olyan időszakban indult, amikor Európa-szerte (Helsinki!) sok szó esett az emberi jogokról. Az oroszországi belső ellenállók egész programot szőttek a Helsinki Egyezmény idevágó cikkelyei köré. A lengyel ellenzék ennél erősebb aduval rendelkezett, ugyanis a lengyel törvényhozó szervek épp ebben az időben — 1977 márciusában — ratifikálták az Emberi Jogoknak az ENSz által elfogadott alapokmányát. Az alapelvek ünnepélyes beiktatásától a jogok érvényesítéséig természetesen hosszú az út.² A K.O.R. kezdeményezői úgy vélték, hogy jogvédelmi ügyben minden szónoklatnál többet ér egy kis gyakorlati próbálkozás, s tény, hogy közbelépéseik nem maradtak siker nélkül. A Hatóságok — természetesen nagy hával, Belügyről lévén szó — ugyan mindent megtettek, hogy a munkások után a munkásvédőknek is részük legyen bántalmazásban, de a felsőbb

¹ Néhány hónappal később, mint még emlékezünk, ugyanebben a szellemben jártak el a csehszlovák Charta 77 szervezői is. Ami pedig az oroszországi disszidenciát illeti, annak vezető alakjai, Szolzsenyicintől Grigorenko tábornokon át Szaharov akadémiáig, már régebb idő óta ezt az elvet tették magukévá.

² A magyar közvélemény — északi szomszédaival ellentétben — úgy tartja, hogy nincs is ilyen út. Mert a magyar ember már hozzászokott ahhoz a gondolathoz, hogy jogokról ábrándozni sem érdemes. Csak a kikönyörgésben és a személyes összeköttetések rendszerében hisz. De erről majd máskor...

pártkörök végül is arra a belátásra jutottak, hogy célszerűbb a dolgot amnesztiával lezárni. A megbékélő intézkedést egy évvel a zavargások után hozták meg. A munkásvédelmi akció ennyiben fényes győzelemmel végződött, s ez, valamint működésük visszhangja a közvéleményben, szervezőit annyira felbátorította, hogy úgy döntöttek: bizottságukat nem oszlatják föl, hanem általánosabb jellegű érdekvédelemre irányítják át. Így lett 1977 őszén a K.O.R.-ból — kezdőbetűinek megőrzése mellett — Társadalmi Önvédelmi Bizottság.

Ezt megelőzően azonban a polgárjogi mozgalom szélesebb hullámokat vert az országban, s a K.O.R.-t fenntartó társaságtól függetlenül, sőt bizonyos értelemben annak versengő ellenlábasaként, megalakult a Mozgalom az Emberi Jogok Védelmére. Hogy a bel- és külszói közvélemény tudomására hozza a Mozgalom létrejöttét, alapító tagjai — szám szerint tizennyolcan — 1977 március 26-án sajtókonferenciát hívtak össze Varsóban. A dolog annyira meglepte a hatóságokat, hogy még közbe sem léptek. Az új mozgalom politikai színezetében a háború előtti nemzeti demokrata irányzattal mutat rokonságot, de kezdeményezői és vezetői között a fiatalabb generációk tagjai is fellelhetők. A mozgalom Varsón kívül mintegy tíz városban rendelkezik « tanácsadói és tájékoztató központtal »: ezek címe nemcsak hogy nem titkos, hanem újból és újból megjelenik az *Opinia* (« Vélemény ») című stencilezett havi folyóiratban, amely a Mozgalom hivatalos szócsöve.

Az ilyen, engedélyezetlen és — sokszorosítási technikájukat tekintve — meglehetősen nyomorúságos sajtótermékek elszaporodása a lengyel helyzet egy további sajátossága. A K.O.R. kiad egy tájékoztató közlönyt (*Biuletyn Informacyjny*) és egy politikai-elméleti folyóiratot (*Krytyka*), amelynek szerkesztőbizottságában egyébként külföldiek is helyet foglalnak, köztük Haraszi Miklós. Ugyancsak a K.O.R. égisze alatt jelenik meg a *Robotnik* (« Munkás »), melynek négy stencilezett lapján a munkáséletet érintő bel- és külföldi eseményekről olvashatók rövidre fogott híradások; szerkesztőinek egy része maga is üzemi dolgozó. Szintén munkástárgyú, de

szakszervezeti megközelítésben, a *Ruch Zwiaskowy* (« A szakszervezeti mozgalom ») c. kiadvány. Ugyancsak 1977 óta jelenik meg, havi mintegy 80 stencilezett lapon a *Spotkania* (« Találkozások »), amely a katolikus irányzatú fiatal ellenzékiek nem-hivatalos fóruma. (Hadd említsük meg ezzel kapcsolatban, hogy az engedélyezetten és nyomtatásban megjelenő katolikus *Wież* volt az elmúlt években nemcsak Lengyelország, hanem az egész « szocialista tábor » legszabadabb szellemű folyóirata.) A politikai kiadványok mellett szépirodalmi és művészeti lecsapódásai is vannak az új lengyel szabadszelleműségnek; a legfontosabb ezek közül a *Zapis*, amely első vonalbeli írók hivatalosan visszautasított műveit közli. Az eredeti « *Zapis* » Varsóban jelenik meg, a helyzet által megszábotott primitív kiállításban, de a londoni lengyel kolónia áldozatkészségéből a « *Zapis* »-nak — sőt a « *Spotkania* »-nak is — van utánnnyomása Londonban, gutenbergi előállítási technikával.

S itt egy percre érdemes megállnunk. Ugyanis a szovjet-szocialista világ történelmi teljesítményét semmi sem tükrözi világosabban, mint az a körülmény, hogy a független szellem kifejeződési lehetőségei jelenleg — a legjobb esetben — a stencilre korlátozódnak, s úgyszólván Gutenberg előtti szintre estek vissza. A nyomdatechnika jogát a leninista élcsapat sajátította ki magának, s csak azokat részelteti benne, akik hajlandók magukat ellenőrzésének alávetni. Ez talán ócska antikommunista közhelynek hangzik, de nem az fenyegeti-e a jövőt mindenütt Kelet-Európában, hogy e közismert kultúrbotrány megszokott és már-már elfogadott adottsággá természetesen? Olyan korláttá, amelyhez mindinkább ösztönszerűen idomul a szellem? A lengyelek újítása abban áll, hogy e botrányba nem nyugszanak bele, s kimutatják, mi benne a természetellenes. Mint ahogy az *Opinia* c. fentebb már említett ellenzéki lap vezércikkírója oly kerek egyszerűséggel kimondotta 1977 szeptember 5-i cikkében:

« A független újságok nem tölthetik be társadalmi funkciójukat megfelelő anyagi bázis nélkül. Ehhez ugyanúgy joguk van, mint a kormánysajtónak. Joguk van a nyomdákhöz, a szükséges helyi-

ségekhez és anyagi eszközökhöz. (...) Ideje végetvetni annak a helyzetnek, hogy a nyomdák fölötti jogot az Egyesült Munkáspárt magának tartja fenn. (...) A független sajtót ugyanolyan jogok illetik meg, mint a pártsajtót. És egyáltalában nem áll szándékunkban, hogy lemondjunk erről a jogunkról. »

Ami ebben az ügyben kortörténetileg különösen figyelemre méltó, az a sokszorosító eszközök kisajátítása. A nyomdákkal a dolog egyszerű volt, mert a nyomda zajos tevékenység, s aránylag helyigényes. Titkos nyomda fenntartása egy rendőrállamban kockázatos. A stencilező gépek ellenőrzése már nehezebb (ám bár el kell ismerni, hogy Dzszerdzsinszkij utódai ezt is csaknem a tökélyre fejlesztették). Némi pánik fogta el az egyetemes cenzúra bajnokait, amikor a liberális Nyugat a fotókópia új technikáival indított ellenük újabb « provokációt ». Ezek a technikák szédületesek: például egy Rank Xerox segítségével percenként hatvan másolatot is készíthet az ember egy gépelt, nyomtatott, rajzolt vagy kézíratos lapról. Nyugat-Európában ilyen másológépek nyilvános helyeken is állnak: postahivatalban, pályaudvarokon, vagy az egyetemek folyosóin (ami lehetővé teszi a hallgatóknak, hogy fillérekért tovább sokszorosítsák jegyzeteiket). Mi erre a « világ leghaladóbb rendszerének » reakciója? Betiltani! Lakat alá helyezni! Lajstromozni minden másolatot! Az elvtárs személyesen felelős azért, hogy illetéktelen személy ide a lábát be ne tegye! S arról persze végképp nincsen szó, hogy a magánember kis házi másológéppel rendelkezék — holott ezt a provokatív nyugati technika az írógéphez hasonló anyagi feltételek mellett már réges-rég lehetővé tenné.

*

Csak látszólag kanyarodtunk el helyzetismertetésünktől, ugyanis e helyzetnek integráns része az írásbeliség korlátozása, a nemkívánatos kiadványok és terjesztési — vagy éppen termelő — technikák üldözése. A lengyel hatóságok egyrészt tudomásul vették, hogy az ellenzéki szellemű

írásbeliség jelentkezését és szaporodását most már teljesen nem tudják elfojtani. De azért mindent megtesznek, hogy a mozgást fékezzék. Megpróbálják kiszaglászni, milyen gépeken stencilezik az ellenzéki kiadványokat, s ha megtalálják, elkobozzák. A szerkesztőket és szervezőket — mint már említettük, ezek nem titkolják kilétüket — időnként becitálják a rendőrségre, hosszadalmasan kihallgatják (a vizsgálati célokból való előzetes le tartóztatás Lengyelországban nem haladhatja meg a 48 órát), néha össze is verik, aztán némi fenyegetések kíséretében kiengedik őket. Betörnek a magánlakásokra, ahol ezek a kiadványok készülnek, s a raktáron lévő példányokat elkobozzák. Az ellenzéki csoportok szívósságát mutatja, hogy a kiadványok ennek ellenére is fönmaradnak.

Az írásbeliség azonban szükségképpen nem lehet az ellenzéki mozgalom egyedüli formája. A szóbeli kommunikáció természetesen a gyülekezési tilalom korlátaiba ütközik. Ennek ellenére se szeri se száma a kisebb-nagyobb összejöveteleknek, többnyire magánlakásokon. E téren az egyik legérdekesebb kezdeményezés a « Vándoregyetem ».

A lengyel « Vándoregyetem », amely rövid idő alatt az ország összes jelentősebb kultúrcentrumát behálózta, a maga nemében egyedülálló intézmény. Jellegét illetően bármely más szabadegyetemhez vagy népművelési társulathoz hasonlítható — minthogy előadás-sorozatokat szervez —; eredetisége abban áll, hogy ez a hivatalos kereteken és épületeken kívül történik. Hallgatói a népesség legkülönbözőbb rétegeiből kerülnek ki. Előadói csak részben cégjelzett ellenzékiek, vagy félreállított szellemi emberek, nagyobbrészt a hivatalos kereteken belül is működő tudósok, egyetemi tanárok, akadémikusok. Programja: a hivatalos oktatási rendszer megkettőzése, az ott terjesztett ismeretanyag kiegészítése, kritikai felülvizsgálata, a lengyel társadalom jelenlegi életének « történelmi perspektívába helyezése ». A « Vándoregyetem » régi hagyományt éleszt fel — már neve is egy hasonló nevű korábbi intézményre utal — s szemmel láthatóan egyik

legfontosabb gócpontja az új lengyel ellenzéki mozgásnak és eszmélésnek.³

Ezzel párhuzamos az a mozgás, amely az egyetemi diákság körében észlelhető. Országszerte — s mindenekelőtt a kollégiumokban — alakultak diák-bizottságok, azzal a kimondott céllal, hogy véget vessenek a hivatalos « Szocialista Diákszövetség » monopóliumának, s életre hívjanak egy független érdekvédelmi mozgalmat.

És a fizikai dolgozók? Mint nemrégiben Romániában, s valamivel korábban a Szovjetunió némely pontján, Lengyelországban is voltak kísérletek *független szakszervezeti csoportok* létrehozására. Katowicében, Szczecinben és a balti tengerparton (Gdanskban, Gdyniában) alakultak szabad szakszervezeti csoportok, sőt 1978 tavaszán még egy összekötő bizottság is létesült a balti tengerparti városok ellenzéki munkásai között. Mondani sem kell, hogy e szervezkedéseket — amelyek a fennálló rend munkás-jellegét, azaz legitimitását kérdőjelezik meg — a hatalom képviselői nagy indulatokkal figyelik; mindent megtesznek, hogy az oda merészkedő fizikai dolgozókat elbátortalanítsák, izolálják, lehetetlenné tegyék.

Hadd említsük meg végül, hogy az ellenzéki mozgás hullámai még a parasztság körébe is eljutottak. 1978 nyár végén Lublin, majd Grojec körzetében megalakult a Gazdálkodók Ideiglenes Önvédelmi Bizottsága, mely az első esetben 16, a második esetben 20 falu képviselőiből áll. (Mint tudjuk, a lengyel parasztság többségét máig is az egyéni gazdálkodók képezik.) A gazdálkodókhoz szól a kéthetenként megjelenő *Gospodarz* (« A gazda ») c. ellenzéki kőnyomatos. A parasztság — s egyáltalán bármely társadalmi réteg — « mozgásáról » beszélni erős túlzás lenne, de szemmel látható, hogy a lengyel ellenzék nem a gyors siker, hanem a lassú és kitartó terjeszkedés perspektívájában működik.

*

³ A « Vándoregyetemet » egy külön erre a célra alakult társaság, az Akadémiai Tanfolyamok Társasága szervezi.

Kiegészítésül néhány szemelvény a K.O.R. 1978 őszén közzétett « Kiáltvány »-ából « a nemzethez ». E szöveg sokban emlékeztet a kötetünkben fentebb közölt « Gyengeségeink mérlege » című manifesztum hangütésére. De amannál messzebbre megy, mert nem áll meg az elemzésnél, hanem a gyakorlati cselekvéshez elveket és támpon- tokat ad. A teljes szöveg broszúra formájában forog Lengyelországban.

« CSÖKÖNYÖSEN KITARTANI JOGAINK MELLETT »

« A munkások 1976 júniusi megmozdulása feltárta az országunkban lappangó mély gazdasági és társadalmi válságot. Két hosszú év elteltével joggal várhattuk volna, hogy a hatóságok legalábbis körvonalazzák a válság megoldásának módozatait. Sajnos, e két év alatt egyáltalában nem szűntek meg azok az okok, amelyek a kitörést előidéztek; ellenkezőleg, új feszültségforrások keletkeztek. A mindenütt elterpeszkedő önkény és tehetetlenség bénítja az ország életét. Ebben a helyzetben kötelességünknek tekintjük, hogy felmérjük a helyzetet és a valóság orvoslását célzó javaslatokkal forduljunk az ország népéhez.»

.....
« A hosszú évek óta tartó önkényes, ellenőrizhetetlen és megfellebezhetetlen vezetési módszerek mérhetetlen pusztítást vittek végbe nemzetünk öntudatában. A független véleményalkotás elnyomása és az utasításoknak való feltétlen engedelmesség megkövetelése cinikus, képmutató, szolgalelkű és törtető alattvalókat formált: mert ilyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak, aki ma állami hivatalt akar betölteni. A hozzáértő, felvilágosult és önálló gondolkodásra képes embereket elűtik az előléptetéstől, gyakran még attól is, hogy egyáltalán álláshoz jussanak. A társadalomban terjedő nihilista szellem alkoholizmushoz, csaláshoz, korrupcióhoz és a becsületes munka megvetéséhez vezet. Nélkülözhetetlen szükség van alapvető gazdasági reformokra. De még a legátgondoltabb reformok sem hozhatnak semmi javulást, ha a társadalmi közöny és csüggedés falába ütköznek.»

.....

« A kezdeményezési és cselekvési energia hatalmas tartalékai állanak rendelkezésre ahhoz, hogy kikecmeregjünk a válságból. De ezek csak akkor mozgósíthatók, ha minden társadalmi réteg valóban képviselőkhöz jut. Alapvető feltétel továbbá a gazdasági és társadalmi helyzetet illető tények valóságos és teljes közreadása. Csak e feltételek teljesülése esetén lehet majd részletes programot kidolgozni a gazdasági és társadalmi helyzet megjavítására. Nélkülözhetetlen az is, hogy e program széleskörű viták alapján, független szakértők részvételével kerüljön kidolgozásra. Ha ezeket a feltételeket nem teljesítik, hiába akarnak a néppel kapcsolatot teremteni: kísérleteik egyedüli eredménye a vezetők egymás közti párbeszéde lesz. »

.....

« A cél: visszaállítani a véleményt, a szót, a gyülekezést és a tájékoztatás szabadságát, felelős magatartásra készíteni az állami hatóságokat. E cél eléréséhez újra kell teremtenünk azokat a társadalmi kapcsolatokat, amelyeket a monopolizált és központosított hatalom következetesen szétrombolt. Ehhez pedig a hivatalos szervezeti hálózattól függetlenül kell hozzátámasztani. A tehetetlen kétségbeesés nem segítheti a társadalmat abban, hogy visszanyerje jogait és megtalálja a jelenlegi helyzetből kivezető utat: célunk csak úgy érhető el, ha mindenki csökönyösen, szilárdan és tántoríthatatlanul ragaszkodik jogaihoz. Ez az alapelve a társadalom ön-újraszervezésére kidolgozott programunknak. Egy kaotikus robbanás veszélyével szemben, mely a nemzetre nézve katasztrofális lenne, ez a program nyújtja az egyedüli alternatívát. »

.....

« A független társadalmi cselekvés az utóbbi években arra irányult, hogy valódi közvéleményt teremtsen, megszervezze a megtorlások elleni védekezést, megfogalmazza az emberek reális igényeit, s megtörje az információ állami monopóliumát. Ebben a cselekvésben mindenki részt vehet (...). »

« Minden egyes állampolgár joga és kötelessége, hogy kifejtse véleményét nyilvános értekezleteken, hogy ismeresse azokat a tényeket, amelyekről tudomása van, követelje a tájékoztatást a felsőbb hatóságok részéről, előterjessze javaslatait s igyekezzék azokat a jelenlévők által elfogadtatni. (...) »

« Minden egyes állampolgár joga és kötelessége, hogy munkatársai körében vitákat kezdeményezzen az élet- és munkakörülményekről, valamint az ország gazdasági és politikai helyzetéről. Ezek a viták munkahelyi igények megfogalmazásához vezethetnek, egyszersmind a hivatalos struktúrán belüli és azokon túli cselekvés kezdetét jelenthetik. »

.....

« Az egyének jogainak védelméhez nélkülözhetetlen a szervezettség. Csak szervezett egyének képesek arra, hogy valódi képviselőkhöz jussanak. A szakszervezetek és a mezőgazdasági szakmai egyesületek tagjai éljenek azzal a jogukkal, hogy e szervezeteken belül érdekképviselőt választhatnak, s megfogalmazhatják szakmai követeléseiket. Így például a bányászok, akik hiába várnak arra, hogy a 12 órás munkanapot, vagy a kötelező vasárnapi munkát eltöröljék, a szakszervezeti választások alkalmával megtehetnék, hogy csak azokra a jelöltekre szavazzanak, akik kötelezik magukat e jogos igények kiharcolására. »

« Szervezetten mindig könnyebb harcolni. Minden sztrájk, minden üzemi vagy közösségi megmozdulás hatékonyabb lesz, ha egymással szolidárisan és fegyelmetten módon járunk el. Erre különösen akkor kell gondolni, amikor a hatósági erőszak felháborodást, félelmet és kétségbeesést vált ki. Még a követeléseknél is eltökéltebben kell védeni a közös harc résztvevőit. Szervezettség és szolidaritás nélkül semmit sem érhetünk el. »

.....

Varsó, 1978. október 10.
A Társadalmi Önvédelmi Bizottság